

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

สถานการณ์ของปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่กล่าวถึงกันในระดับโลก โดยมีประเด็นที่สำคัญๆ ได้แก่ ปัญหาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเสื่อมโทรมและขาดแคลน ที่เกิดจากการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจโดยขาดการวางแผน (เช่น การใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน การทำลายป่าไม้) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษที่เกิดจากการปนเปื้อนของมลสารสู่ระบบนิเวศน์ เช่น ปัญหาน้ำเสียทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำสะอาด ปรากฏการณ์เรือนกระจกที่ทำให้โลกร้อนขึ้น ขยะและของเสียอันตราย และปัญหาสิ่งแวดล้อมทางด้านสังคมที่เกิดจากการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว เช่น โรคระบาด ชุมชนแออัด ปัญหาสุขภาพเสียด ซึ่งปัญหาเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ (สุชีลา และคณะ, 2544)

ปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมได้เพิ่มความรุนแรงโดยแพร่กระจายอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศ และทุกภูมิภาคของโลก รวมทั้งในประเทศไทย ปัญหาสภาพของสิ่งแวดล้อมของสิ่งแวดล้อมได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นเช่นกัน เนื่องจากการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ฐานะของประเทศก้าวรุดไปข้างหน้า การพัฒนาที่ดำเนินมานั้นได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นฐาน และคำนึงถึงประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว เห็นได้จากตั้งแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ผลที่ปรากฏตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งสภาพแวดล้อมอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมจนเห็นได้ชัด เช่น พื้นที่ป่าไม้ลดลงจากในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ประเทศ แต่ในปี พ.ศ. 2543 มีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียงร้อยละ 33.4 ของพื้นที่ประเทศ ปัญหาน้ำเสียจากชุมชนและการขาดแคลนน้ำที่สะอาด (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2542-2545) ได้ระบายน้ำเสียออกสู่สิ่งแวดล้อมเฉลี่ยรวมประมาณวันละ 14 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อวัน ปัญหามลพิษของอากาศ ที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม และยานพาหนะ เพิ่มมากขึ้นจนทำให้ปริมาณของสารพิษ ฝุ่นละอองปะปนอยู่ในอากาศมาก พบมากที่สุดคือ ฝุ่นขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน และก๊าซไอโซน ปัญหาขยะมูลฝอยจากชุมชนที่มีปริมาณมากเกินกว่าจะเก็บทำลายได้หมดโดยในช่วงปี พ.ศ. 2535-2544 ปริมาณ ขยะ ในประเทศไทยเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 30 (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547)

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้นมีความสำคัญตั้งแต่ในระดับประเทศจนถึงระดับหมู่บ้าน ดังที่ปรากฏการณ์ขึ้นกับหมู่บ้านสันทรายพัฒนา ซึ่งได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ในเดือนมิถุนายนปี พ.ศ.2546

และผู้คนในหมู่บ้านได้ช่วยกันค้นหาต้นตอของการทำให้เกิดน้ำท่วมขัง พบว่าเกิดจากการมีขยะครัวเรือน ถูกลงพลาสติก เศษวัสดุเหลือใช้ เช่น จี๊สาด กระจังป๋องสิ กระจังสเปร์ย ฯลฯ ที่เข้าไปอุดตันตามทางระบายน้ำ รวมทั้งลำเหมืองสาธารณะ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านต้องร่วมกันขุดลอกลำเหมืองและทางระบายน้ำ เก็บกวาดขยะที่ลอยน้ำอยู่ในบริเวณหมู่บ้าน จากการที่ชาวบ้านได้เห็นประโยชน์ของเหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้กลายมาเป็นจุดเริ่มต้นของการร่วมกันทำกิจกรรมของหมู่บ้านมาอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันหมู่บ้านได้แยกตัวออกมาเป็นหมู่บ้านสันทรายพัฒนา(ตั้งแต่ตุลาคม พ.ศ. 2546) มีกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน เช่น การรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมในเรื่องของการจัดการขยะ การดำเนินโครงการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในการทำงาน เช่น การดูแล และป้องกันสุขภาพจากสารพิษในการทำงาน การดำเนินโครงการเกี่ยวกับรั้วสีเขียวกินได้ และจากการสำรวจในเบื้องต้นของผู้ศึกษา พบว่าชาวบ้านกำลังอยู่ระหว่างการจัดการเศษที่เหลือจากการทำสาดที่เคยขูดทิ้ง มาคัดแปลงทำเป็นผลิตภัณฑ์ และการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพื่อขยายเครือข่ายสู่หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง

ความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน ตลอดจนความตั้งใจ และความกระตือรือร้นในการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านในบ้านสันทรายพัฒนาแห่งนี้ ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจที่จะทำการศึกษามีปัจจัยอะไรบ้างที่เป็นต้นเหตุทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ สามารถพัฒนาการมีส่วนร่วมได้อย่างมีศักยภาพ และภายใต้ความร่วมมือกันนั้น ผู้ศึกษาสนใจถึงลักษณะและขั้นตอนในการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน รวมไปถึงความสามารถในการบริหารจัดการกับอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการทำงานเพื่อสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) ศึกษาขั้นตอน และลักษณะในการมีส่วนร่วมของชาวบ้านเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านสันทรายพัฒนา
- 2) ศึกษาปัจจัยที่เป็นต้นเหตุของการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านสันทรายพัฒนา
- 3) ศึกษาทุนทางสังคมกับการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านสันทรายพัฒนา

1.3 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

- 1) **ขั้นตอน และลักษณะในการมีส่วนร่วม** หมายถึง การที่ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนดำเนินการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน โดยเริ่มตั้งแต่ การวิเคราะห์ปัญหา ร่วมปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ และประเมินผล รวมทั้งการพัฒนา จัดกิจกรรมต่างๆ ที่มีส่วนในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านสันทรายพัฒนา
- 2) **ปัจจัยที่เป็นต้นเหตุของการมีส่วนร่วม** หมายถึง เป็นการพิจารณาว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านนั้นเกิดจากอะไรบ้าง เช่น เพศ อายุ การศึกษา การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม ความเป็นคนในหมู่บ้าน ฯลฯ
- 3) **ทุนทางสังคม** หมายถึง ปัจจัยทางสังคมนรูปแบบหนึ่งที่เอื้อต่อการการดูแล และรักษาสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในเครือข่าย การต่างตอบแทน ความไว้วางใจกัน บรรทัดฐานทางสังคม และสาธณะสมบัติ รวมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญคือ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ และองค์กรเครือข่าย และยังเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนมีการทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือพึ่งพากัน ร่วมกันแก้ปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนการช่วยลดความขัดแย้งต่าง ๆ ทำให้เกิดความสามารถในการจัดการชุมชนของตนเอง
- 4) **การจัดการสิ่งแวดล้อม** หมายถึง กิจกรรมหรือโครงการที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน ทั้งการกระทำคนเดียวหรือมีการกระทำเป็นกลุ่ม ร่วมกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ด้วยเหตุผลบางอย่าง ในการตรวจสอบสภาพแวดล้อมในพื้นที่ วิเคราะห์ถึงข้อมูล ดำเนินการปฏิบัติหาทางป้องกันทั้งต้นเหตุ ปลายเหตุ เพื่อรักษาสภาพสิ่งแวดล้อม และเพื่อประโยชน์ของหมู่บ้านตามความต้องการของส่วนรวม
- 5) **สิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน** หมายถึง สภาพของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ร่วมกัน มีการดำเนินกิจกรรม ที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ ได้แก่ การจัดการขยะจากการประกอบอาชีพ ขยะจากรั้วเรือน ขยะจากการใช้ที่ดินรอบหมู่บ้าน การจัดการสภาพแวดล้อมในการทำงาน และการขยายกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ดำเนินอยู่สู่หมู่บ้านรอบข้าง

1.4 หลักการ แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้ หลักการเกี่ยวกับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน และแนวคิดทุนทางสังคม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) หลักการเกี่ยวกับการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อม มีความหมายโดยทั่วไปหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ และชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งทีมนุษย์ได้ทำขึ้น หากแต่ในมุมมองทางด้านสังคมศาสตร์จะรวมถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมด้วย ได้แก่ ความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ฯลฯ และในมุมมองทางวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมจะเพิ่มแนวคิดด้านความสัมพันธ์และอิทธิพลเกี่ยวโยงกัน เป็นวงจร และวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งภายในระบบและต่อระบบอื่น ๆ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2545)

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม(2547) ให้ความหมายของคำว่า สิ่งแวดล้อมชุมชน คือ สรรพสิ่งและสภาพต่างๆ (ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต จับต้องได้และจับต้องไม่ได้) ที่มีอิทธิพลต่อการอยู่ดีมีสุขของประชาชนในชุมชน และสามารถแยกพิจารณาได้เป็น 4 มิติดังนี้

- (1) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกายภาพ เช่น แหล่งน้ำธรรมชาติ ป่า ดิน อากาศ แหล่งพลังงาน มลพิษ ภาวะน้ำท่วม เป็นต้น
- (2) ด้านเศรษฐกิจ หมายถึง การจัดสรรทรัพยากร การทำมาหากิน การประกอบอาชีพของประชาชน การมีงานทำ การมีรายได้ การกระจายรายได้ ภาวะหนี้สิน และรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น
- (3) ด้านสังคมและวัฒนธรรม หมายถึง ที่อยู่อาศัย บริการสาธารณสุขไปโภคและสาธารณสุขบริการขั้นพื้นฐาน การศึกษา การสาธารณสุขชุมชน สุขภาพอนามัย ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การติดต่อสื่อสารคมนาคมทั้งภายในและภายนอกชุมชน วัฒนธรรม ศิลปกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นมรดกแก่ลูกหลาน และความรู้สึกเป็นชุมชนร่วมกัน เป็นต้น
- (4) ด้านการบริหารจัดการสาธารณะและการมีส่วนร่วมของประชาชน การบริหารจัดการมีความโปร่งใส(transparency) มีประสิทธิภาพ(efficiency) มีความรับผิดชอบ(accountability) คำนึงถึงอนาคต และการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นต้น

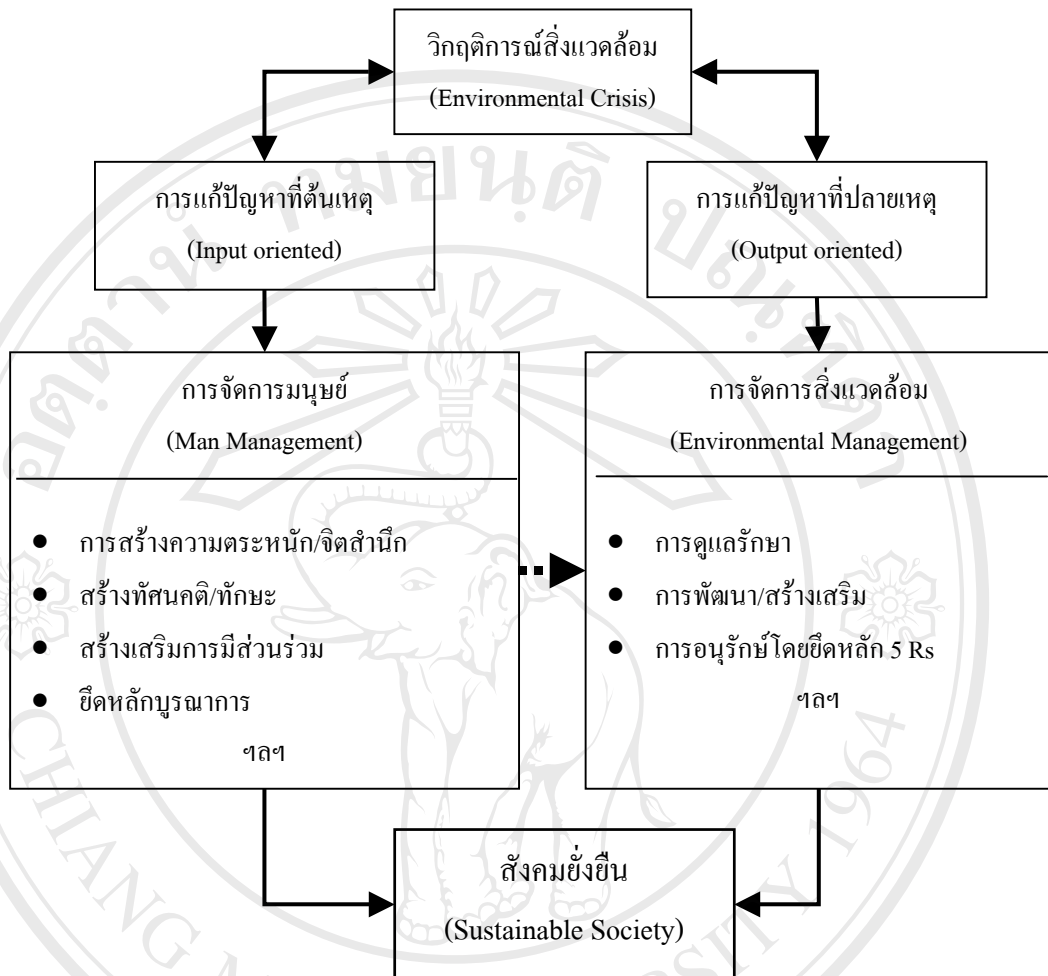
ในส่วนของการจัดการสิ่งแวดล้อมได้เริ่มต้นมาจากแนวความคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยามนุษย์ ที่หมายถึงการศึกษาถึงความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึงควรที่เข้าไปมีส่วนในการจัดการกับสิ่งแวดล้อมของตนเองด้วย ดังนั้น การจัดการสิ่งแวดล้อม จึงหมายถึง กิจกรรมหรือกระบวนการที่ดำเนินการอย่างเป็นระบบ อาจจะเป็นความพยายามโดยลำพังหรือร่วมกันอย่างมีจิตสำนึกและมีเหตุผล พิจารณาตรวจสอบและตัดสินใจดำเนินการเพื่อไม่ให้คุณภาพของสิ่งแวดล้อมลดลงไป ตามคุณค่าของสิ่งแวดล้อมทั้งตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์ (เกษม จันทร์แก้ว, 2540 อ้างใน พงศธร คำใจหนัก, 2545)

จากความหมายดังกล่าว จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนเป็นสิ่งที่รัฐบาลและองค์กรเอกชนกลับมาส่งเสริมโดยมุ่งเน้นไปที่การจัดการภายในชุมชนเอง ด้วยตัวของชุมชนที่มีศักยภาพในการจัดการดังนั้นเห็นได้ว่าการมุ่งเน้นให้ความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา การสร้างความตระหนัก รวมทั้งสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จึงเป็นการมุ่งเน้นไปที่การป้องกันปัญหาจากต้นเหตุมากกว่าการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ

มนัส สุวรรณ (2546) นำเสนอแนวคิดในเรื่องการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่สังคมที่ยั่งยืนตาม (รูป 1.1) การแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมมีความจำเป็นที่ต้องแก้ไขปัญหาดังต่อไปนี้

- (1) หลักการแก้ปัญหที่ต้นเหตุ ซึ่งบางครั้งเรียกว่า วิธีการป้องกัน(Preventive Approach)
- (2) หลักการแก้ปัญหที่ปลายเหตุ ซึ่งบางครั้งเรียกว่า วิธีการรักษา(End-of-the-pipe or Clean-up Approach)

และยังเสนอความคิดว่าในการปฏิบัติจริง หลักการแก้ปัญหที่ต้นเหตุ ค่อนข้างมีประสิทธิภาพในการจัดการ ได้อย่างเห็นผล และยังยืนเมื่อเทียบกับหลักการแก้ปัญหที่ปลายเหตุ เพราะการปล่อยให้เกิดปัญหาแล้วมาค้นหาวิธีที่จะแก้ไขปัญหในเรื่องของสิ่งแวดล้อม ย่อมจะกระทำได้ยากกว่า ดังนั้นถ้าสามารถป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาได้ สังคมมนุษย์และสภาพแวดล้อมก็จะปลอดจากผลกระทบที่ไม่จำเป็นต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายที่สูงในการแก้ปัญหา

รูป 1.1 หลักการและแนวทางในการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเพื่อสังคมที่ยั่งยืน

ที่มา : มนัส สุวรรณ.2549.การจัดการสิ่งแวดล้อม:หลักการและแนวคิด.หน้า 92.

อย่างไรก็ตามปัญหาในการจัดการสิ่งแวดล้อมปัจจุบันมุ่งเน้นไปที่การจัดการโดยภาครัฐจนเกินไป และมุ่งเน้นเรื่องปัญหาระดับโลกมากกว่าที่จะให้ความสำคัญในระดับท้องถิ่น เพราะในบางครั้งปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมก็เกิดจากนโยบายของรัฐที่มุ่งเน้นทางด้านเศรษฐกิจและขาดกฎหมายที่ครอบคลุมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม การวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นในบางครั้งจำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างเศรษฐกิจ และการเมืองที่กำหนดรูปแบบในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งในแง่นี้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง ซึ่งให้เห็นถึงแนวทางในการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยกล่าวว่า “การแสวงหาแนวทางศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม

ที่พยายามนำเอาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ มาผสมผสานกับสังคมศาสตร์นั้น จำเป็นต้องมีแนวทางวิเคราะห์เชิงพลวัต โดยที่สังคมศาสตร์ทำหน้าที่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับกระบวนการ และผลึกตันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา ด้วยเหตุนี้นิเวศวิทยาการเมืองจึงเกิดขึ้นมาในฐานะที่เป็นองค์ความรู้ ที่นำเอาข้อพิจารณาทางเศรษฐศาสตร์การเมือง มาผนวกกับหลักการทางนิเวศวิทยา” (ชูศักดิ์ วิทยาภัก, 2543) ซึ่งก็คือการมองถึงการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นควรมองที่สาเหตุของปัญหาที่อยู่เบื้องหลังควบคู่กับการจัดการ โดยนำเอาความรู้ทางด้านสังคม และวิทยาศาสตร์มาใช้ร่วมกัน ความแตกต่างของการศึกษาทั้ง 2 ลักษณะคือ ในส่วนของนิเวศวิทยามนุษย์นั้นยังมองทุกอย่างเป็นระบบ แต่ในส่วนของนิเวศวิทยาการเมืองมองในรูปแบบพลวัต และให้ความสำคัญกับการศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ เน้นการมองปัญหาทั้งสองด้าน โดยเห็นด้วยกับสังคมมนุษย์และระบบนิเวศมีความสัมพันธ์และสามารถอยู่ด้วยกันได้ แต่ก็ตั้งคำถามอีกว่าสาเหตุใดที่ทำให้สังคมมนุษย์ยังคงทำลายสิ่งแวดล้อม(อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543) ดังนั้นการมองปัญหาสิ่งแวดล้อมเพียงผิวเผินและมุ่งแก้ไขปัญหาเฉพาะปลายเหตุจึงเป็นการแก้ไขที่ไม่มีวันจบสิ้น การจัดการจึงควรพิจารณาถึงต้นเหตุของปัญหา ประกอบการจัดการปัญหามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมพร้อม ๆ กันไป

ในการศึกษาคครั้งนี้ได้นำหลักการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมดังกล่าวมาใช้พิจารณาถึงสาเหตุและความสัมพันธ์ของปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน โดยพิจารณาจากส่วนประกอบเหล่านี้ ได้แก่ สภาพแวดล้อมทั่วไปในชุมชน โครงสร้างระบบนิเวศที่สัมพันธ์กับชุมชน การใช้ทรัพยากรในการดำเนินชีวิตประจำวัน ผลกระทบที่เกิดขึ้น และวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยจะพิจารณาทั้งการป้องกัน และแก้ไขปัญหาล้างแวดล้อม รวมทั้งความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกที่เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปจัดหมวดหมู่วิเคราะห์ควบคู่กับแนวคิดอื่นในภาพรวมต่อไป

2) แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นรูปแบบของแนวความคิดในการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น และให้ความสำคัญในเรื่องของประชาชนในท้องถิ่นในฐานะเป็นผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2545) แนวคิดการมีส่วนร่วมโดยลักษณะมาจากพื้นฐานแนวคิด 3 ประการ คือ

- (1) ความสนใจและความห่วงกังวล ที่เกิดจากความสนใจ และความห่วงกังวลส่วนบุคคล ซึ่งกลายมาเป็นสิ่งที่ทำให้ต้องกลายเป็นจิตสำนึกร่วมกันของส่วนรวม
- (2) ความเดือดร้อน และความไม่พอใจร่วมกันที่มีต่อสภาพการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้มุ่งไปสู่การรวมกลุ่มวางแผนและลงมือทำร่วมกัน

- (3) การตกลงร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชน ไปในทิศทางที่พึงปรารถนาการตัดสินใจร่วมกันซึ่งจะต้องรุนแรงมากพอที่ทำให้เกิดความริเริ่ม กระทำการตอบสนองต่อความคิดเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

Cohen, J.M. และ Uphoff, N.T. (1980) เสนอกรอบความคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมไว้ว่าการมีส่วนร่วมมี 3 มิติ และ 2 บริบท ดังนี้

2.1) มิติของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

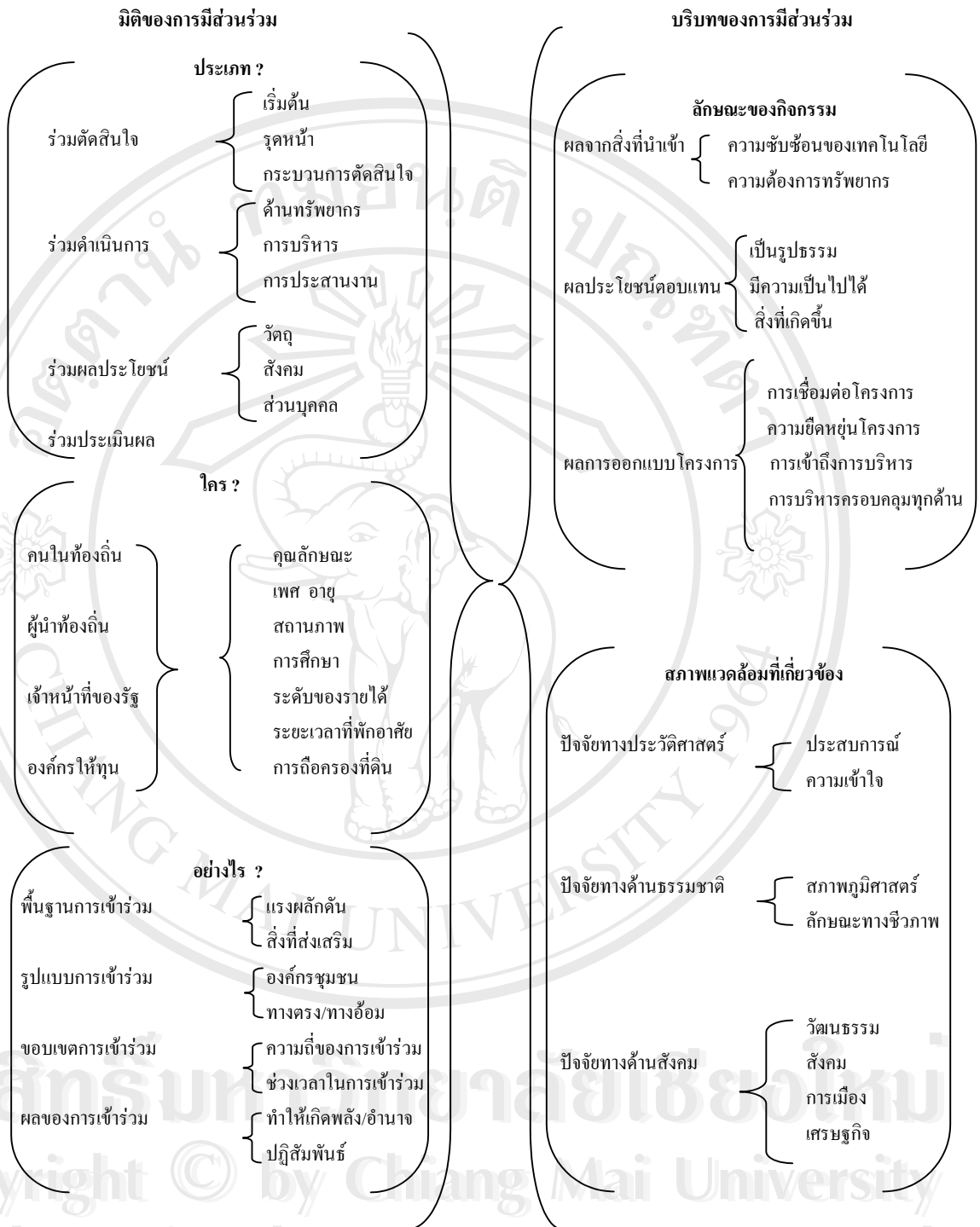
- (1) มิติที่ 1 ชนิดหรือขั้นตอนของการมีส่วนร่วม มี 4 ประเภท คือ
 - (1.1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะไรควรทำและทำอย่างไร ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือร่วมคิดวิเคราะห์ปัญหา ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจดำเนินการ โดยกลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรในชุมชน
 - (1.2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ เช่น การร่วมเสียดสีในการพัฒนา สนับสนุนด้านทรัพยากรต่าง ๆ การบริหารงานกิจกรรม และประสานงานขอความร่วมมือ
 - (1.3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ สังคม หรือส่วนบุคคล ซึ่งถ้าผลประโยชน์ที่ได้มีความสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน จะมีผลต่อการตัดสินใจมาก
 - (1.4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของโครงการ
- (2) มิติที่ 2 มีส่วนร่วมกับใครบ้าง อาจแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มคือ ผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชน ผู้นำชุมชน บุคลากรของรัฐ และบุคคลภายนอก ซึ่งทั้งสี่กลุ่มนี้ การพิจารณาคุณลักษณะทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจ มีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น ระดับรายได้ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น
- (3) มิติที่ 3 มีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง ได้แก่
 - (3.1) ลักษณะพื้นฐานของการมีส่วนร่วม เช่น ความเต็มใจ การได้รับรางวัลตอบแทน การถูกบังคับในการเข้าร่วม หรือแรงกระตุ้นในการเข้าร่วม
 - (3.2) รูปแบบการมีส่วนร่วม เช่น การเข้าร่วมโดยตรง หรือผ่านองค์กรของชุมชน
 - (3.3) ขอบเขตของการมีส่วนร่วม เช่น ความถี่ ระยะเวลาการเข้าร่วมกิจกรรม
 - (3.4) ผลของการมีส่วนร่วม ทำให้เกิดปฏิกริยาอย่างไร เช่น เป็นการเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มหรือองค์กร หรือเป็นปฏิสัมพันธ์โดยทั่ว ๆ ไป

2.2) บริบทของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 2 ประเด็น

- (1) ลักษณะของโครงการ พิจารณาจาก
 - (1.1) ลักษณะของสิ่งที่นำเข้า เช่น เทคโนโลยี และทรัพยากร
 - (1.2) ลักษณะประโยชน์ที่เกิดขึ้น ได้แก่ ผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม ความเป็นไปได้ และระยะเวลาที่ส่งผล
 - (1.3) ลักษณะการออกแบบที่ต้องกำหนด ได้แก่ การเชื่อมโยงและความยืดหยุ่น การบริหารจัดการ และความครอบคลุมในการบริหารโครงการ
- (2) สภาพแวดล้อมที่กระทบถึงโครงการ มีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่
 - (2.1) ประวัติศาสตร์ ได้แก่ ประสบการณ์รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ และการยอมรับ
 - (2.2) ปัจจัยทางกายภาพและธรรมชาติ
 - (2.3) ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ วัฒนธรรม สังคม การเมือง และเศรษฐกิจ

ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม Cohen, J.M. และ Uphoff, N.T. ได้เสนอกรอบแนวคิดไว้ดังรูป 1.2

ในการศึกษาครั้งนี้ นำแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนมาวิเคราะห์ในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน โดยวิเคราะห์แยกหมวดหมู่ไปตามลักษณะของข้อมูล ได้แก่ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม (การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รวมทั้งการคิดวิเคราะห์ปัญหา การปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ และการประเมินผล) ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมไปถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในกิจกรรมทางด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน อีกทั้งวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ที่อยู่เบื้องหลังการมีส่วนร่วมของชาวบ้านควบคู่กับแนวคิดทฤษฎีทางสังคมต่อไป

รูป 1.2 กรอบแนวคิดวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

ที่มา : Cohen, J M. and Uphoff, N.T. 1980. "Participation's Place in Rural Development Seeking Clarity Through Specificity" World Development. Vol8. Page.19

3) แนวคิดเกี่ยวกับ ทูทางสังคม

3.1) ความหมายของทูทางสังคม

ทูทางสังคม กำลังได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับว่ามีความจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ Putnam (1993) ได้กล่าวไว้ว่า ปกติโดยทั่วไป สังคมจะพัฒนาและมีความยั่งยืนยาวนานได้ ไม่ใช่แค่มีทรัพยากรธรรมชาติ ทูทางเศรษฐกิจ หรือแนวคิดในเชิงการเมืองที่ดีเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการมีต้นทูทางสังคมที่ส่งเสริมให้ชุมชนหรือสังคม สามารถนำทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทูทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญที่มีส่วนเพิ่มพูนผลประโยชน์ในเชิงทูทางอื่น ๆ ด้วยทั้งทูทางที่เป็นกลไกสิ่งของ (Physical Capital) ทูทางในเชิงเศรษฐกิจ หรือทูทางในเชิงของมนุษย์ (Human Capital)

ทูทางสังคมเป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม โดยการส่งเสริมเกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน Pretty และ Smith (2004) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับทูทางสังคมในการอนุรักษ์และจัดการความหลากหลายทางชีวภาพว่า ทูทางสังคมมีความหมายในเชิงนามธรรมที่สำคัญต่อความยั่งยืน เป็นทูทางที่มีมูลค่าทางการเงินที่คิดไม่ได้เหมือนกับทูทางในการทำงานแต่ช่วยให้การทำงานร่วมมือกันง่ายขึ้น ประชาชนให้ความไว้วางใจกันทำให้เกิดการรวมกลุ่มในการทำงาน อย่างฉลาดรอบคอบ การทำงานไปอย่างเป็นอิสระของแต่ละคน โดยมีรูปแบบที่สำคัญ 4 อย่างคือ 1) เป็นความสัมพันธ์ที่แท้จริงระหว่างกัน 2) มีการต่างตอบแทนและแลกเปลี่ยน 3) มีระเบียบ แบบอย่างและการสนับสนุนกันที่เรียบง่าย 4) มีการติดต่อสื่อสารกันระหว่างกลุ่ม คล้ายคลึงกับการศึกษาของ Bullen และ Onyx (1998) (อ้างในรวรวุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548) ที่กล่าวถึงแนวคิดทูทางสังคมในระดับปัจเจกบุคคลนั้น ได้อาศัยการพิจารณาในประเด็นต่างๆ คือ การมีส่วนร่วมในเครือข่าย การต่างตอบแทน ความไว้วางใจกัน บรรทัดฐานทางสังคม และสิ่งที่เป็นสาธารณะสมบัติ

สำหรับกรณีของประเทศไทย มีการให้ความหมายแตกต่างกัน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ โดยแสดงให้เห็นความแตกต่างกันของประเทศในแถบละตินอเมริกาที่มีลักษณะชุมชนที่ล่มสลาย และกล่าวถึงชุมชนไทยที่ดำรงอยู่ได้โดยไม่แตกสลายเพราะ ประการแรกชุมชนไทยมีแรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชนเหนียวแน่นภายในชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ มีการช่วยเหลือกันในระดับหมู่บ้าน ประการที่สอง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรจากธรรมชาติในบางพื้นที่นั้นมีป่าชุมชนซึ่งเปรียบเสมือนตลาดสำหรับชาวบ้านทำให้สามารถหาอาหารยังชีพได้โดยไม่

อดอยาก ประการที่สาม รัฐและระบบทุนไม่ต้องการเข้าไปแทรกแซงประสิทธิภาพและการผลิตในหมู่บ้านโดยรัฐเข้าไปเพียงเพื่อเอาทรัพยากร

เหตุผลเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนของไทยมีการสร้าง และสะสมทุนทางสังคมโดยอาศัยศักยภาพของตนเอง ทั้งความไว้เนื้อเชื่อใจกัน สร้างกฎระเบียบประเพณีของชุมชน และการแลกเปลี่ยนความรู้ในระดับเครือข่าย โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ และความเป็นส่วนหนึ่งของกลไกทางตลาด เชื่อมโยงกันเป็นทุนทางสังคมที่เป็นแรงยึดเหนี่ยวของชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน นำไปสู่การพึ่งตนเองและพัฒนาของชุมชนต่อไป ในขณะที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2546) กล่าวถึงทุนทางสังคม ในบริบทของสังคมไทยว่าหมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในสิ่งที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอดรวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความรู้เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของความไว้เนื้อเชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงาม ซึ่งหากนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมแล้วจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติและสังคมให้สมดุลและยั่งยืน นอกจากนี้ได้กล่าวถึงขอบเขตและองค์ประกอบของ ทุนทางสังคมว่าควรประกอบด้วย

- (1) ทุนมนุษย์ ที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างทำประโยชน์ให้ส่วนรวม
- (2) ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ฯลฯ
- (3) ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงระบบคุณค่า เช่น คุณธรรม วินัย จิตสำนึกต่อส่วนรวม วัฒนธรรมไทย และภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี ฯลฯ

อนึ่งแนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมในที่นี้ไม่รวมถึงทุนทางกายภาพ เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน ทุนที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากทุนเหล่านี้มีการเสื่อมค่าและต้องลงทุนอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา

3.2) กลไกทำงานของทุนทางสังคม

Putnam (1993) ได้ระบุถึงกลไกของทุนทางสังคมว่า กลไกการทำงานของมันที่นำไปสู่การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ประกอบด้วย 3 กระบวนการคือ

- (1) การเกิดขึ้นของเครือข่ายที่มีบรรทัดฐานที่แข็งแกร่งในสัญญาประชาคม ที่ใช้เป็นหลักในการช่วยเหลือกัน ซึ่งความไว้วางใจ (Trust) เป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้กลไกนี้ดำเนินไปโดยสะดวก กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการดำรงชีวิตทางสังคม
- (2) เครือข่ายของสัญญาประชาคม นำไปสู่ความร่วมมือ การสื่อสาร และการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่ผู้อื่นที่เน้นความไว้วางใจกัน ที่มีกลไกต่าง ๆ ในสังคมที่ซับซ้อนในการพิสูจน์ความไว้วางใจดังกล่าว ซึ่งเป็นการง่ายที่จะเกิดความร่วมมือกันด้วยกระบวนการที่เคยเกิดมาแล้ว และจะถูกฝังเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น
- (3) รูปแบบความร่วมมือต่าง ๆ เปรียบเสมือนรูปแบบทางวัฒนธรรมที่สำเร็จรูป (Cultural Template) ที่ผ่านการเรียนรู้ฝึกถูก ที่แพร่กระจายให้พลเมืองสำหรับความร่วมมือในอนาคต ในลักษณะเครือข่าย ซึ่งก็คือกลายมาเป็นรูปแบบทางประเพณี

ดังนั้นทุนทางสังคมประกอบด้วย ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน การมีส่วนร่วมในเครือข่าย โดยความร่วมมือจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อได้มีการเชื่อมต่อถึงกันและไว้วางใจซึ่งกันและกัน หรือที่เรียกว่า ทรัพยากรทางศีลธรรม (Moral resource) ซึ่งทรัพยากรประเภทนี้มีลักษณะที่พิเศษ ยิ่งใช้ก็ยิ่งเพิ่ม ไม่ได้ลดลงอย่างทรัพยากรแบบอื่น

ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จะพิจารณาทุนทางสังคมในลักษณะปัจจัยทางสังคมนรูปแบบหนึ่งในการดูแลและจัดการสิ่งแวดล้อม ไม่ให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในทางสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง และยังเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนมีการทำงานร่วมกันช่วยเหลือซึ่งกันเกิดการเรียนรู้ต่อการแก้ปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนการช่วยลดความขัดแย้งต่างๆ โดยอาศัยความสัมพันธ์ กวาระเบียบในชุมชน ทำให้เกิดศักยภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมของตนเองอันนำไปสู่การพัฒนาชุมชน

1.5 ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน พบว่ามีงานศึกษาอยู่หลายชิ้นที่อยู่ในสาขาที่เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่ก็คาบเกี่ยวกับสาขาอื่นด้วย เช่น การศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม มักพบว่าควรที่ต้องแก้ปัญหาทั้งที่สาเหตุและปลายเหตุของปัญหา สุณีษ์ มัลลิกะมาลย์ และนันทพล กาญจนวัฒน์ (2543) ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการขยะชุมชน พบว่าการมีส่วนร่วมควรเริ่มที่พฤติกรรม กล่าวคือ การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดแยกขยะก่อนทิ้ง ซึ่งพบว่ามีกรณีการได้ 2 แนวทาง คือ แนว

ทางแรก การใช้กลไกทางการศึกษา โดยนักเรียนและครูเป็นผู้มีส่วนร่วมในการคัดแยกขยะ รีไซเคิล จากที่บ้านเชื่อมโยงกับ โรงเรียน แนวทางที่สอง การใช้กลไกทางชุมชน โดยใช้การรณรงค์ ประชาสัมพันธ์ และให้ความรู้แก่คนในชุมชนให้ทำการคัดแยกขยะอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ พงศธร คำใจ หนัก(2545) ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในเมืองลำพูนซึ่งเป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่แห่งหนึ่งของประเทศไทย ชุมชนยังมีความสัมพันธ์กันในทางวัฒนธรรม การศึกษาถึงผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมในเมือง ได้แก่ น้ำเสีย ปัญหามลพิษ พบว่าการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมนั้นต้องเริ่มขึ้นมาจากชุมชนเองก่อน และได้รับการส่งเสริมเข้าเป็น โครงการที่หน่วยงานในภาครัฐและองค์กรเอกชนเข้ามาส่งเสริม ที่น่าสนใจคือความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม และ ชยุดิ ผลชวนปัญญา (2543) ศึกษาในเรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนววัฒนธรรมชุมชนศึกษาที่บ้านแม่สาใหม่ ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ผลการศึกษาค้นพบว่า ชุมชนมีระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ มีระบบความสัมพันธ์ทั้งในครอบครัว กลุ่มเครือข่าย มีระบบความเชื่อในลักษณะแบบพุทธศิ แต่ที่สำคัญคือมีปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่น การดำเนินงานของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามามีบทบาทต่อการร่วมกิจกรรมของชุมชน ส่วนผู้นำชุมชนก็เป็นส่วนหนึ่งที่ มีบทบาท ในขณะการศึกษาของ นิรมล โลไทยสงค์ (2542)ชี้ให้เห็นถึงความเป็นผู้นำที่เป็นสตรีเข้ามา มีบทบาทกับการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยมีลักษณะที่เป็นเครือข่ายของผู้นำสตรีกลุ่มแม่บ้านที่มีวิวัฒนาการจากการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มอาชีพก่อนแล้วจึงมีกิจกรรมจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมมา ซึ่งเป็นลักษณะที่พบเห็นในบ้านสันทรายพัฒนาที่ส่วนหนึ่งมีการรวมกลุ่มกันทางด้านอาชีพอยู่บ้างแล้วเช่นเดียวกัน

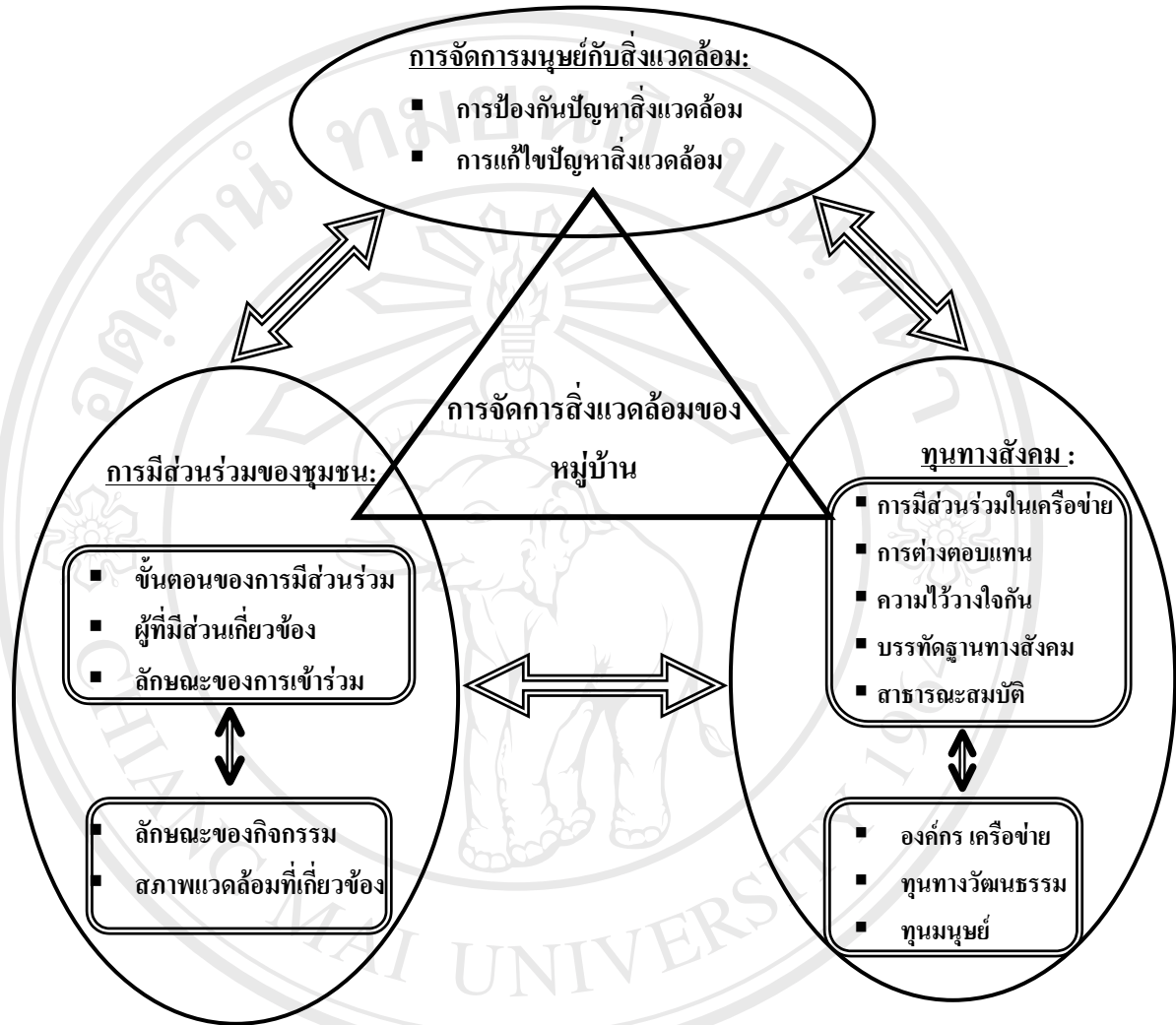
จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวกับทุนทางสังคมพบว่า การใช้แนวความคิดทุนทางสังคมส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดการร่วมมือของผู้คนในสังคม ทุนทางสังคมมีความหมายทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่ม (อุไรวรรณ พวงสายใจ ,2545 จุติเทพ ยาสุมุทร,2543 และ อัมภา จันทราภาส,2543) ส่วนแนวคิดทางด้านทุนทางสังคมเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นพบว่า มีงานศึกษาหลายชิ้น ได้แก่ การศึกษาทุนทางสังคมในภาคเหนือของไทย โดย จุติเทพ ยาสุมุทร (2543) พบว่า ทรัพยากรทางธรรมชาติทั้ง ดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นทุนทางสังคมในลักษณะ ทุนทางธรรมชาติ ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ทุนทางสังคมจะอยู่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยในการสืบทอดให้ความสำคัญ เผยแพร่ความเข้าใจ โดยใช้ความเป็นผู้นำในชุมชน ในการสร้างเครือข่ายสนับสนุนจากภายในและภายนอก ซึ่งคล้ายคลึงกับ การศึกษาของ Pretty และ Smith (2004) ที่กล่าวเกี่ยวกับทุนทางสังคมในการอนุรักษ์และจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศแถบเอเชียใต้ ว่า ทุนทางสังคมมีความหมายในเชิงนามธรรมที่สำคัญต่อความยั่งยืน

เป็นทุนที่มีมูลค่าทางการเงินที่คิดไม่ได้เหมือนกับทุนในการทำงานแต่ช่วยให้การทำงานร่วมมือกันง่ายขึ้น ประชาชนให้ความไว้วางใจกันทำให้เกิดการรวมกลุ่มในการทำงาน อย่างฉลาดรอบคอบ มีลักษณะของกิจกรรม 3 ขั้นตอนในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ คือ การทำการเกษตรแบบหลากหลายในฟาร์ม การที่ไม่เปลี่ยนแปลงบริเวณเพาะปลูกข้างเคียงโดยให้มีลักษณะเป็นธรรมชาติ และการร่วมกันป้องกันในส่วนที่เป็นธรรมชาติ กระบวนการเหล่านี้จะผ่านการเรียนรู้และค่อยๆ แพร่กระจายไปในบริเวณข้างเคียงโดยอาศัยรูปแบบที่สำคัญ คือ ใช้ความสัมพันธ์ที่แท้จริงระหว่างกัน มีการตอบสนองและแลกเปลี่ยน มีระเบียบ แบบอย่างและการสนับสนุนกันที่เรียบง่าย และมีการติดต่อสื่อสารกันระหว่างกลุ่มกันอยู่เสมอ

ผลจากการทบทวนวรรณกรรมที่ได้ทำการรวบรวมมานี้ มีประเด็นที่น่าสนใจอยู่หลายประการ เช่น การจัดการสิ่งแวดล้อมที่เริ่มจากชุมชน ผ่านกระบวนการเรียนรู้และค่อยๆ แพร่กระจายไปเป็นเครือข่าย จนกระทั่งหน่วยงานของรัฐหรือราชการเข้ามาสนับสนุนส่งเสริม การที่กลุ่มหรือเครือข่ายมีลักษณะเฉพาะ ทั้งในเรื่องของ เครือญาติ เพศ บทบาทของผู้นำ ประเด็นเหล่านี้ ผู้ศึกษาจะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

1.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ นำแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพิจารณาถึงลักษณะและขั้นตอนต่าง ๆ ในการตัดสินใจ การคิดวิเคราะห์ หาสาเหตุ และผลกระทบจากปัญหาสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านด้วยความร่วมมือร่วมใจ ภายใต้สภาพแวดล้อมและบริบทของหมู่บ้าน โดยใช้แนวคิดทุนทางสังคมมาอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่อยู่เบื้องหลังของการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านสันทรายพัฒนา ที่ประกอบไปด้วย การมีส่วนร่วมในเครือข่าย การต่างตอบแทน ความไว้วางใจกัน บรรทัดฐานทางสังคม และสาธารณะสมบัติ รวมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ และองค์กรเครือข่าย ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ได้เสนอกรอบแนวความคิดไว้ดังรูป 1.3

1.7 ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตการศึกษาในครั้งนี้ประกอบไปด้วย ขอบเขตทางด้านประชากร และขอบเขตทางด้านพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) ขอบเขตทางด้านประชากร

หมู่บ้านสันทรายพัฒนา(หมู่ 9) แยกหมู่บ้านออกจาก หมู่บ้านสันทราย(หมู่ที่ 7)ในช่วงปี พ.ศ.2546 มีประชากรทั้งหมด 436 คน จำนวน 118 ครัวเรือน ประกอบด้วยชาย 203 คน หญิง 233 คน (ไม่นับประชากรแฝงที่เป็นแรงงานต่างชาติชาวพม่า) มีการประกอบอาชีพจักสานเป็นอาชีพหลัก จึงมีการรวมกลุ่มโดยใช้ชื่อว่า “กลุ่มจักสาน” เพื่อผลิตสินค้าประเภทจักสานตามที่ต้องการ นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ของเสียจากการผลิตอยู่ในหมู่บ้านในปริมาณที่มากขึ้นทุกวันๆ โดยที่หน่วยงานในท้องถิ่นไม่ได้เข้ามาจัดการ วิธีกำจัดของเสียเหล่านั้นเป็นการจัดการกันเองของชาวบ้าน

2) ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ของบ้านสันทรายพัฒนา หมู่ 9 ตำบลหนองแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหมู่บ้านอยู่ระหว่างเส้นทางสายหางดง-บ้านถวาย ดังรูป 1.4 มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ มีลำเหมืองที่ไหลต่อเนื่องมาจากน้ำแม่ตาช้าง ในเขตอุทยานคอยสุเทพ-ปุย มีคลองชลประทานใหญ่ผ่านทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน ในหมู่บ้านมีร่องรอยของลำเหมืองอยู่หลายสายแต่ส่วนมากถูกปรับแต่งและถมพื้นที่เพื่อปลูกสิ่งก่อสร้าง ส่วนลำเหมืองที่เหลืออยู่ก็มีลักษณะตื้นเขินและขยะอุดตันทำให้เกิดน้ำท่วมขังในช่วงเดือนมิถุนายนถึงกันยายนอยู่เสมอ

จากการสำรวจหมู่บ้านเบื้องต้นผู้ศึกษาพบว่ามีความร่วมมือทั้งในระดับการบริหาร จัดการ สภาพแวดล้อมในหมู่บ้านที่ส่งผลให้เห็นเป็นรูปธรรมในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะการเข้าร่วมโครงการคัดแยกขยะ การจัดการสภาพแวดล้อมทั้งที่อยู่อาศัยและสถานที่ทำงาน และกิจกรรมอื่น ๆ ที่กำลังดำเนินการ ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงเกิดความสนใจว่าทำไมหมู่บ้านนี้จึงมีความสามารถในการจัดการ โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนั้นจึงได้เลือกหมู่บ้านสันทรายพัฒนาเป็นพื้นที่ศึกษา

1.8 ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้วิธีการศึกษาทั้งเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณขึ้นอยู่กับประเภทข้อมูลที่ต้องการศึกษา ดังนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาจึงประกอบด้วย

1) การสำรวจเบื้องต้น

ในการเข้าพื้นที่ระยะแรก เป็นการหาทางที่จะพบกับแหล่งข้อมูลกับผู้ที่ให้ข้อมูลหลัก ๆ ทั้งแกนนำกลุ่มจักสาน ผู้ใหญ่บ้าน และบุคคลที่ชาวบ้านยอมรับนับถือ โดยที่ผู้ศึกษาได้พยายามทำตัวเองให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของหมู่บ้าน สร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มเป้าหมาย และให้ความช่วยเหลือในการประสานงานบางด้านที่ผู้ศึกษาพอที่จะช่วยได้ เช่น การช่วยติดต่อกับนักวิชาการในเรื่องการทำกระดาษจากวัสดุเหลือใช้จากงานจักสาน การทำแผนที่สนามซึ่งเป็นประโยชน์กับตัวผู้วิจัยเมื่อผู้ใหญ่บ้านเห็น จึงช่วยในการให้ข้อมูลโดยที่ผู้ใหญ่บ้านเองก็ขอข้อมูลแผนที่ดังกล่าวไปใช้ประโยชน์เช่นกัน

2) การสำรวจทางกายภาพของหมู่บ้าน

การสำรวจเป็นการสังเกต ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม ทำการจดบันทึก ถ่ายภาพ การทำแผนที่หมู่บ้าน แสดงข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของหมู่บ้าน ลักษณะทางธรรมชาติ สถานการณ์สิ่งแวดล้อมเพื่อใช้ประกอบการอธิบายกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น

3) การสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม

การใช้แบบสอบถามในการศึกษานี้ ใช้ขนาดตัวอย่างครึ่งหนึ่งของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดคือ 60 ตัวอย่าง โดยใช้การสุ่มตัวอย่างจากบ้านเลขที่ครัวเรือนที่ลงท้ายด้วยเลขคู่ เพื่อต้องการทราบข้อมูลเกี่ยวกับ ลักษณะทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และอื่นๆ การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การจัดการสิ่งแวดล้อม และข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน ซึ่งในส่วนนี้ข้อมูลที่ผู้ศึกษาต้องการเป็นข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อใช้ประกอบการอธิบายประเด็นที่วิเคราะห์

4) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นการเก็บข้อมูลที่ต้องอาศัยระยะเวลา ในการสร้างความคุ้นเคยเป็นกันเองกับชาวบ้าน ร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มของชาวบ้าน ขั้นตอน กระบวนการในการทำกิจกรรม ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการประสานงาน และความคิดเห็นในบางเรื่อง

5) การสัมภาษณ์เชิงลึก

การสัมภาษณ์เชิงลึกกระทำกับแกนนำกลุ่ม และองค์กรในหมู่บ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรม เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ขององค์กรชาวบ้าน ความสามารถของแกนนำต่างๆ ในหมู่บ้านที่สามารถเข้าถึงแหล่งทุน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มองค์กรเอกชน และเครือข่ายการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง

6) การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ปัจจัยที่เป็นต้นเหตุของการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพเพื่อหาสาเหตุของการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านว่ามีปัจจัยต้นเหตุจากเรื่องใด ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ในการวิเคราะห์เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน ที่มาจากการรวมตัวของชาวบ้านที่อยู่บนฐานของการมีทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญ

การศึกษานี้ได้นำข้อมูลทั้งส่วนที่ได้จากการศึกษาเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณมาวิเคราะห์ร่วมกัน สำหรับการวิเคราะห์เชิงปริมาณได้ใช้เทคนิคการทำตารางไขว้ (Cross tabulation) โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for Windows และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ประกอบด้วย ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (Mean) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)

ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์ร่วมในประเด็นของทุนทางสังคม และประเด็นอื่นๆ ที่ไม่อาจหาคำตอบในเชิงปริมาณได้